

XALÍQ AWÍZEKI DÓRETIWSHILIGINIŇ TEORIYALÍQ TIYKARLARÍ HÁM SOCIALLÍQ-PEDAGOGIKALÍQ ÁHMIYETI.

Abdramanova Dilbar

*Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı Folklor
hám etnografiya tálım baǵdarı 2-kurs studentı*

Annotaciya: *Bul ilimiy maqalada xalıq awızeki dóretiwshiliginiń jas áwladtı ruwxıy-ádep-ikramlılıq, estetikalıq hám watansúyiwshilik ruwxında tárbiyalawdaǵı ornı hám áhmiyeti hár tárepleme sáwlelendirilgen. Izertlew procesinde xalıq awızeki dóretiwshiliginiń teoriyalıq tiykarları, onıń tiykarǵı janrları - ertekler, dástanlar, naqıl-maqallar, jumbaqar hám qosıqlardıń tárbiyalıq imkaniyatlardı ilimiy jaqtan tallandı. Sonday-aq, folklor shıǵarmalarınan mektepke shekemgi bilimlendiriw, ulıwma bilim beriw mektepleri, joqarı oqıw orınları hám shańaraqlıq tárbiyada paydalanıwdıń nátiyjeli jolları kórsetip berilgen. Maqalada xalıq awızeki dóretiwshiliginiń jaslar sanasında milliy qádiriyatlar, ruwxıy jetiklik hám sociallıq belsendilikti qalıplestiriwdegi áhmiyeti tiykarlap berilgen.*

Tayanish sózler: *Xalıq awızeki dóretiwshiligi, folklor, jas áwlad tárbiyası, mánawiyat, milliy qádiriyatlar, tárbiya.*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada xalq og'zaki ijodining yosh avlodni ma'naviy-axloqiy, estetik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdagi o'rni va ahamiyati atroflicha yoritilgan. Tadqiqot jarayonida xalq og'zaki ijodining nazariy asoslari, uning asosiy janrlari - ertaklar, dostonlar, maqol-matallar, topishmoqlar va she'rlarning tarbiyaviy imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Shuningdek, folklor asarlaridan maktabgacha ta'lim, umumta'lim maktablari, oliy o'quv yurtlari va oilaviy tarbiyada foydalanishning samarali yo'llari ko'rsatib berilgan. Maqolada xalq og'zaki ijodining yoshlar ongida milliy qadriyatlar, ma'naviy barkamollik va ijtimoiy faollikni shakllantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.*

Tayanch so'zlar: *Xalq og'zaki ijodi, folklor, yosh avlod tarbiyasi, ma'naviyat, milliy qadriyatlar, tarbiya.*

Abstract: *This scientific article comprehensively analyzes the role and importance of oral folk creativity in educating the younger generation in the spirit of morality, aesthetics, and patriotism. The study examines the theoretical foundations of folklore and the educational potential of its main genres, including fairy tales, epics, proverbs, riddles, and folk songs. In addition, effective ways of using folklore in preschool, general secondary, higher education, and family education are highlighted. The article substantiates the importance of oral folk creativity in shaping national values, moral development, and social activity among young people.*

Keywords: *oral folk creativity, folklore, youth education, moral upbringing, national values, cultural heritage.*

Xalıq awızeki dóretiwshiligi - xalıqtıń ásirler dawamında toplanǵan turmıslıq tájiriybesi, sociallıq kózqarasları, ádep-ikramlılıq normaları hám estetikalıq talǵamın sáwlelendiriwshi awızeki kórkem dóretiwshilik úlgeri toplamı. Folklor ataması inglis tilindegi "folk" - xalıq hám "lore" - bilim, danışpanlıq sózlerinen kelip shıqqan bolıp, xalıq danalığı degen mánisti bildiridi. Folklor bul xalqımızdın awızeki túrde áwladtan-áwladqa jetkerip kelinip atırǵan ruwxıy miyrası bolıp esaplanadı.

Xalıqımızdın awızeki dóretiwshiligi jámiyet rawajlanıwınıń dáslepki basqıshlarında-aq payda bolǵan. Adamzat jazıw payda bolıwdan aldın óz bilim hám tájiriybesin áwladlarǵa anıq awızsha formada jetkergen. Sol sebepli folklor shıǵarmaları xalıq turmısınıń túrli tarawları - miynet, úrip-ádet, máresim, ádep-ikramlılıq, isenim hám dúnyaǵa kózqaras penen tıǵız baylanıslı halda qalıplesken. Xalıq awızeki dóretiwshiligi óziniń bay janr sisteması, obrazlardın hár túrliligi hám tereń tárbiyalıq mazmunı menen ajıralıp turadı. Onda xalıqtıń tariyxıy yadı, milliy ózligi hám ruwxıy qádiriyatları jámlengen. Ásirese, jas áwladtı tárbiyalaw máselesinde folklor shıǵarmaları biybaha derek bolıp xızmet etedi.

Xalıq awızeki dóretiwshiligine tán bolǵan bir qatar áhmiyetli ózgeshelikler bolıp, olar onıń tárbiyalıq áhmiyetin jáne de arttıradı. Sonnan:

Birinshiden, folklor shıǵarmalarınıń avtorı belgisiz bolıp, olar xalıqtıń jámaátlik dóretiwshiliginiń jemisi bolıp tabıladı. Bul jaǵday shıǵarmalarda ulıwma xalıqlıq mápler, arız-w-niyetleri hám sociallıq mıtájlikleri sáwleleniwine sebep boladı.

Ekinshiden, awızeki dóretiwshilik úlgeri áwladtan-áwladqa awızsha jetkeriledi. Usı processte olar jetilisip, zaman talaplarına beyimlesip baradı. Nátiyjede folklor shıǵarmaları bárqulla turmıslıq hám tásirsheń bolıp qaladı.

Úshinshiden, xalıq awızeki dóretiwshiligi ápiwayı, ráwan hám obrazlı tilge iye. Bul bolsa balalar hám jaslar tárepinen ańsat qabıl etiliwin támiyinleydi. Ásirese, ertekler, jumbaqarlar hám qosıqlar jas áwladtıń oy-pikirin rawajlandırıwda áhmiyetli rol atqaradı.

Tórtinshiden, folklor shıǵarmaları kúshli tárbiyalıq hám didaktikalıq xarakterge iye. Olarda jaqsılıq hám jamanlıq, ádillik hám zalımlıq, hadallıq hám satqınlıq sıyaqlı túsinikler anıq qarama-qarsılıqta súwretlenedi.

Xalıq awızeki dóretiwshiliginiń social-pedagogikalıq áhmiyeti.

Xalıq awızeki dóretiwshiligi tek ǵana kórkem miyras emes, al kúshli pedagogikalıq qural da bolıp esaplanadı. Ol jas áwladtı ruwxıy-ádep-ikramlılıq jaqtan tárbiyalaw, olardıń dúnyaqarasın qalıplestiriw hám milliy sana-sezimin rawajlandırıwda úlken áhmiyetke iye.

Folklor shıǵarmaları arqalı balalarda: jaqsılıqqa umtılw; úlkenlerge húrmet; watandı súyiwshilik; miynet súygishlik; hadallıq hám ádillik sıyaqlı pazıyetler qalıplestiriledi. Máselen, naqıl-maqallarda xalıqtıń ásirler dawamında toplanǵan ádep-ikramlılıq tájiriybesi jámlengen bolıp, olar jaslardı durıs minez-qılıqqa baǵdarlaydı. "Jaqsılıq qıl, teńizge tasla," "Miynet etken toq bolar" sıyaqlı maqallar tárbiyalıq jaqtan úlken áhmiyetke iye.

Xalıq awızeki dóretiwshiligi milliy qádiriyatlardıń tiykarǵı tasıwshısı esaplanadı. Onda xalıqtıń úrp-ádetleri, dástúrleri, máresimleri hám isenimleri óz kórinisin tapqan.

Sonlıqtan folklor úlgilerin úyreniw jas áwladta milliy ózlikti ańlaw sezimin qáiplestiredi. Búgingi globallasıw sharayatında jaslardıń sanasına jat ideyalar tásirini kúsheyip baratırǵan bir waqıtta, xalıq awızeki dóretiwshiligine súyeniw milliy tárbiyanıń áhmiyetli faktori bolıp xızmet etedi. Folklor arqalı jaslar óz xalqınıń tariyxı, mádeniyatı hám ruwxıy baylıǵın tereńirek ańlaydı.

Xalıq awızeki dóretiwshiliginiń tárbiyadaǵı úzliksizligi.

Xalıq awızeki dóretiwshiligi tárbiya procesinde úzliksiz áhmiyetke iye. Ol balalıqtan baslap, kamalǵa jetiwindegi dáwirine shekem insan ómirine joldas boladı. Dáslep ertek hám qosıqlar arqalı, keyinirek, naqıl-maqal hám ráwiyatlar arqalı shaxs kamalına tásir kórsetedi. Usı jaǵınan folklor shıǵarmaları shańaraqlıq tárbiya, mektepke shekemgi bilimlendiriw, ulıwma bilim beriw mektepleri hám joqarı bilimlendiriw sistemasında keńnen qollanıluwı zárúr. Bul bolsa jas áwladtı bárkamal insan etip tárbiyalawǵa xızmet etedi.

Erteklerdiń jas áwladtı ruwxıy-ádep-ikramlılıq tárbiyasındaǵı áhmiyeti.

Ertekler xalıq awızeki dóretiwshiliginiń eń áyyemgi hám keń tarqalǵan janrlarınan biri bolıp, olar tiykarınan balalar tárbiyasında áhmiyetli orın iyeleydi. Ertekler arqalı balalar jaqsılıq hám jamanlıq, hadallıq hám ótirik, mártlik hám qorqaqlıq sıyaqlı qarama-qarsı túsiniklerdi ańlay baslaydı. Ertek syujetinde bárqulla unamı qaharman jeńip shıǵadı, bul bolsa balalarda ádillik hám jaqsılıq ideyaların bekkemleydi. Xalıq erteklerinde qaharmanlar miynet súygish, sabırly, watansúygish hám pıdayı sıpatında súwretlenedi. Máselen, "Zumrad hám Qımbat," "Bay menen jarlı," "Altın ǵarbız" sıyaqlı erteklerde hadallıq, miynet hám insaniylyq ideyaları alǵa qoyıladı. Bul ertekler balardıń ádep-ikramlılıq sanasın qáiplestiriwde nátiyjeli pedagogikalıq qural esaplanadı.

Dástanlardıń watandı súyiwshilik hám mártlik tárbiyasındaǵı ornı.

Dástanlar xalıq awızeki dóretiwshiliginiń iri epikalıq janrı bolıp, olarda xalıqtıń tariyxıy yadı, milliy maqtanıshı hám qaharmanlıq dástúrleri sáwlelenedi. Dástanlar jas áwladtı watansúyiwshilik, mártlik hám pıdayılıq ruwxında tárbiyalawda úlken áhmiyetke iye. "Alpamıs," "Góruǵlı," "Edige" sıyaqlı dástanlarda qaharmanlar óz jurttın, elin qorǵaw ushın janın pıdǵa etiwge tayar bolǵan shaxslar sıpatında súwretlenedi. Bul obrazlar jaslar ushın ibrat mektebi bolıp xızmet etedi. Dástanlar tek kórkemlik emes, al tariyxıy-aǵartıwshılıq áhmiyetke de iye. Olar arqalı jaslar óz xalqınıń ótmishi, jámiyetlik dúzimi hám qádiriyatları haqqında túsinikke iye boladı.

Naqıl hám maqallardıń ádep-ikramlılıq tárbiyadaǵı áhmiyeti.

Naqıl-maqallar xalıq danıshpanlıǵınıń eń ıqsham hám tásirsheń kórinisi bolıp tabıladı. Olar qısqa formada tereń mazmundı jámlegen menen ajralıp turadı.

Naqıl-maqallar jas áwladtı ádep-ikramlılıq jaqtan tárbiyalawda nátiyjeli qural bolıp, kúndelikli turmısta tez-tez qollanıladı. Máselen, "Ádep - insan ziyneti," "Hadal miynet - mol ırısqa," "Úlkenge húrmet, kishige izzet" sıyaqlı maqallar balalarda ádep-ikramlılıq normaların qáiplestiredi. Naqıl-maqallar tárbiyada násiyatqa qaraǵanda kúshlirek tásir kórsetedi, sebebi olar xalıq tájiriybesine tiykarlangan.

Jumbaqlardıń aqlıy hám logikalıq pikirlewdi rawajlandırıwdaǵı roli.

Jumbaqlar balalardıń pikirlew qábiletin, logikalıq pikirlewdi hám baqlawshılıgın rawajlandırıwda úlken áhmiyetke iye. Jumbaq sheshiw procesinde bala óz betinshe pikirlewge, talqılawğa hám juwmaq shıǵarıwğa úyrenedi. Jumbaqlarda qorshaǵan ortalıq, tábiyat hádiyseleri, haywanat hám ósimlikler dúnyası obrazlı tárizde súwretlenedi. Bul bolsa balalardıń dúnya qarasın keńeytedi hám biliwge bolǵan qızıǵıwshılıgın arttıradı.

Qosıqlardıń estetikalıq hám ruwxıy tárbiyadaǵı áhmiyeti.

Xalıq qosıqları jas áwladtıń estetikalıq talǵamın qalıplestiriwde áhmiyetli rol atqaradı. Qosıqlarda xalıqtıń quwanışı, dárti, arızıw-nietleri sáwlelendiriledi. Lirikalıq qosıqlar insan ruwxıylıǵına unamlı tásir kórsetip, sezimlerdi tárbiyalaydı.

Besik qosıqları balalardıń dáslepki ruwxıy tárbiyasında ayrıqsha áhmiyetke iye. Olar arqalı balada tınıshlıq, mehir hám isenim sezimi qalıplesedı.

Ápsana hám ráwiyatlardıń tárbiyalıq imkaniyatları.

Ápsana hám ráwiyatlar xalıqtıń tariyxıy yadın sáwlelendiriwshi janrlar bolıp, olar arqalı jaslar óz yurtınıń kelip shıǵıwı, muqaddes orınları hám tariyxıy shaxslar haqqında bilim aladı. Bul janrlar watansúyiwshilik hám milliy maqtanış sezimlerin bekkemleydi.

Xalıq awızeki dóretiwshiliginiń tálim-tárbiya sistemasındaǵı ornı.

Zamanagóy bilimlendiriw sistemasında jas áwladtı bárkamal shaxs etip tárbiyalaw áhmiyetli wazıypalardan biri bolıp esaplanadı. Bul processte xalıq awızeki dóretiwshiligi bay ruwxıy dárek sıpatında ayrıqsha áhmiyetke iye. Folklor shıǵarmalarınan paydalanıw oqıwshılarda milliy sana, ruwxıy qádiriyatlar hám sociallıq belsendilikti qalıplestiriwge xızmet etedi. Xalıq awızeki dóretiwshiligi mektepke shekemgi bilimlendiriwden baslap joqarı bilimlendiriwge shekemgi barlıq basqışlarda qollanıwı múmkin. Ásirese, ana tili hám ádebiyat, tariyx, ruwxıylıq tiykarları pánlerinde folklor úlgileri oqıwshılardıń sabaqqa qızıǵıwshılıgın arttıradı. Mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemelerinde folklordan paydalanıw. Bul dáwir balanıń shaxs sıpatında qalıplesiwinde áhmiyetli basqış esaplanadı. Bul dáwirde xalıq awızeki dóretiwshiliginiń ápiwayı hám obrazlı janrları - ertekler, jumbaqlar, tez aytıslar hám qosıqlardan keń paydalanıladı. Besik qosıqları, xalıq ertekleri hám oyun qosıqları balalarda sóylewdiń rawajlanıwı, estetikalıq talǵam hám ádep-ikramlılıq túsiniklerin qalıplestiredi. Tárbiyashılar folklor shıǵarmaların saxnalastırıw, rolly oyunlar arqalı balalarǵa jetkerse, tárbiyalıq nátiyjelilik jáne de artadı.

Ulıwma bilim beriw mekteplerinde folklordan paydalanıw metodikası.

Ulıwma bilim beriw mekteplerinde xalıq awızeki dóretiwshiliginen paydalanıw oqıwshılardıń erkin pikirlew, talqılaw hám dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandıradı. Sabaq procesinde naqıl-maqallar menen islew, dástanlardan úzindiler oqıw, erteklerdi talqılaw oqıwshılardıń bilimin bekkemleydi. Máselen, ádebiyat sabaqlarında dástan qaharmanlarınıń xarakterin talqılaw arqalı oqıwshılarda ádep-ikramlılıq pazıyetler qalıplestiriledi. Sonday-aq, folklor shıǵarmaların jazba hám awızeki sóylewdi rawajlandırıwda qollanıw múmkin.

Joqarı oqıw orınlarında folklordıń ilimiy-pedagogikalıq áhmiyeti.

Joqarı bilimlendiriwde xalıq awızeki dóretiwshiligi pán sıpatında úyreniledi. Studentler folklor úlgilerin analizlew, olardıń tárbıyalıq hám estetikalıq áhmiyetin ilimiy tiykarda úyrenedi. Bul process bolajaq pedagog hám qánigelerdiń kásiplik kompetentligin arttıradı. Studentlerdi folklor ekspediciyalarına tartıw, xalıq awızeki dóretiwshiligi úlgilerin toplaw hám analizlew ilimiy-izertlew kónlikpelerin rawajlandıradı.

Shańaraq tárbıyasında xalıq awızeki dóretiwshiliginiń áhmiyeti.

Shańaraq - tárbıyanıń tiykarǵı buwını esaplanadı. Shańaraqılıq tárbıyada xalıq awızeki dóretiwshiliginen paydalanıw balada milliy qádiriyatlarǵa húrmet, úlkenlerge húrmet hám unamlı minez-qılıqtı qalıplestiredi. Ata-analar perzentlerine ertek aytıp beriw, naqıl-maqallar arqalı násiyatlaw arqalı tárbıyalıq tásir kórsetiwı múmkin. Bul usıl rásmiy násiyatlawdan góre nátiyjelirek esaplanadı.

Zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar hám folklor.

Búgingi kúnde xalıq awızeki dóretiwshiligin zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar menen úylestiriw úlken áhmiyetke iye. Multimedia quralları, interaktiv sabaqlar, elektron resurslar arqalı folklor shıǵarmaların usınıw oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın arttıradı. Máselen, ertekler tiykarında animaciya, dástanlar boyınsha elektron prezentaciya jaratıw folklordı zamanagóy formada jetkeriwge xızmet etedi. Xalıq awızeki dóretiwshiligi jas áwladtı tárbıyalawda biybaha ruwxıy-pedagogikalıq dárek esaplanadı. Onda xalıqtıń ásirler dawamında qalıplesken ádep-ikramlılıq kózqarasları, estetikalıq talǵamı, sociallıq tájiriybesi hám milliy qádiriyatları jámlengen bolıp, olar jaslardıń sanasına nátiyjeli túrde sińdiriledi. Folklor shıǵarmaları balalar hám jas óspirimlerdiń ruwxıy jetilisiwinde, olardıń dúnyaqarası hám turmıslıq poziciyasın qalıplestiriwde áhmietli rol atqaradı.

Bul izertlew dawamında xalıq awızeki dóretiwshiliginiń teoriyalıq tiykarları, janrlarınıń tárbıyalıq imkaniyatları hám de tálim-tárbıya procesinde qollanıwdıń ámeliy tárepleri tallandı. Ertekler, dástanlar, naqıl-maqallar, jumbaqlar hám qosıqlardıń jas áwladtıń tárbıyasındaǵı áhmiyeti ilimiy tiykarda kórsetip ótildi. Izertlew nátiyjeleri sonı kórsetedi, folklor shıǵarmaları jaslardı ádep-ikramlılıq, estetikalıq, aqılıy hám watansúyiwshilik ruwxında tárbıyalawda nátiyjeli qural esaplanadı. Xalıq awızeki dóretiwshiliginen mektepke shekemgi bilimlendiriw, ulıwma bilim beriw mektepleri, joqarı bilimlendiriw mákemeleri hám shańaraqılıq tárbıyada sistemalı hám maqsetli paydalanıw jas áwladta milliy sana-sezim hám ruwxıy jetiklikti qalıplestiriwge xızmet etedi. Ásirese, globalıw sharayatında milliy qádiriyatlardı saqlaw hám jaslar sanasına sińdiriwde folklor shıǵarmalarınıń áhmiyeti jáne de artıp barmaqta.

Juwmqlap aytqanda, xalıq awızeki dóretiwshiligin tálim-tárbıya procesine keńnen engiziw bárkamal áwladtı tárbıyalawdıń áhmietli shárti bolıp, bul baǵdarda pedagoglar, ata-analar hám jámiyettiń barlıq aǵzaları birgelikte jumıs alıp barıwı kerek.

PAYDALANÍLGÁN ÁDEBIYATLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi Ózbekiston strategiyasi. - Tashkent: Ózbekstan, 2021.

2. Karimov I.A. Yuksak mánaviyat - yengilmas kuch. - Tashkent: "Mánawiyat," 2008.
3. Ózbek xalıq awızeki dóretiwshiligi. 1-5 tomlar. - Tashkent: Fan, 2000-2005.
4. Qodirov V. Ózbek folklorining asoslari. - Tashkent: Fan, 2010.
5. Sarımsaqov B. Folklor tanıw tiykarları. - Tashkent: Universitet, 2009.
6. Djuraev M. Poetika uzbekskix narodnix dastanov. - Tashkent: Fan, 2012.
7. Yuldashev B. Xalq pedagogikasi va tarbiya. - Tashkent: Óqituvchi, 2011.
8. Hasanov S. Mánawiy tárbiya tiykarları. - Tashkent: "Mánawiyat," 2014.
9. Tórequlov X. Pedagogika nazariyasi. - Tashkent: Fan, 2016.
10. Rasulov A. Xalıq awızeki dóretiwshiligi hám zamanagóy bilimlendiriw. - Tashkent, 2018.
11. Abdurahmonov Ğ. Ózbek xalıq ertekleri poetikasi. - Tashkent, 2007.
12. Rahmonov N. Folklor va milliy ong. - Tashkent, 2015.
13. Omonov A. Ózbek maqollari va ularning tarbiyaviy ahamiyati. - Tashkent, 2013.
14. Qosimov U. Dostonchilik ańanalari. - Tashkent, 2009.
15. Saidov M. Estetikalıq tárbiya tiykarları. - Tashkent, 2012.
16. Vohidov E. Milliy qadriyatlar va tarbiya. - Tashkent, 2010.
17. Usmonov B. Pedagogik texnologiyalar. - Tashkent, 2017.
18. Zunnunov A. Narodnie pesni i vospitaniye. - Tashkent, 2014.
19. Qahhor A. Adabiyot va hayot. - Tashkent, 1987.
20. Ashirov A. Ózbek folklori tarixi. - Tashkent, 2006.
21. Madaminov H. Xalq pedagogikasi. - Tashkent, 2019.
22. Xudoyberdiev J. Tálimda milliylik va zamonaviylik. - Tashkent, 2022.
23. Ğaniyev O. Mánawiyat va jamiyat. - Tashkent, 2016.
24. Qurbonov S. Tarbiya nazariyasi. - Tashkent, 2018.
25. Ózbekstan Respublikası "Bilimlendiriw haqqında"ǵı Nızamı. - Tashkent, 2022.
26. Mámleketlik bilimlendiriw standartları. - Tashkent, 2021.
27. Folklor i pedagogika (sbornik nauchnix statey). - Tashkent, 2017.
28. Milliy ideya hám mánawiyat tiykarları. - Tashkent, 2019.
29. Ózbek xalıq ertekleri (tańlamalı toplan). - Tashkent, 2011.
30. Internet derekleri: Ziyonet.uz, Lex.uz.